

М.Г.Палієнко, І.Б.Гирич *

**АРХЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА
Я.КАЛАКУРИ**

Розглядається внесок професора Я.Калакури в дослідження теоретичних та методологічних проблем археографії, його підходи до визначення і трактування поняття «українська археографія». Проаналізовано публікації дослідника з історії Київської археографічної комісії, формування археографічної школи Університету св. Володимира, розвитку археографічних студій в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: Я.Калакура, археографія, історія України, українська археографія, методологія, археографічна школа.

Про заслуженого професора Київського національного університету ім. Т.Шевченка Ярослава Калакуру – знаного історіографа, джерелознавця й архівознавця – написано та сказано чимало. До його 75-річчя побачив світ біобібліографічний довідник¹, де досить докладно викладено життєвий і творчий шлях історика, подано показчик його наукових і науково-методичних праць, а також прізвища підготовлених ним докторів, кандидатів наук. Змістовні біографічні нариси про Я.Калакуру, що належать перу Р.Пирога, свого часу було опубліковано на шпальтах «Українського історичного журналу» та «Архівів України»². Однак творчий доробок фахівця в галузі археографії досі окремо не розглядався, що надає актуальності пропонованій статті, мета якої полягає в аналізі праць Я.Калакури з історії, теорії, методології та практики української археографії.

Життєвий шлях Ярослава Степановича багато у чому типовий для істориків його покоління: школа, педучилище, університет, науково-педагогічна та громадська діяльність. Водночас він має й низку особливостей. Майбутній історик народився на Галичині за два роки до так званого «золотого вересня 1939-го», де рівень національної та релігійної свідомості був значно вищим, аніж в УРСР. Помітний вплив на професійне становлення справили хрущовська «відлига» і горбачовська «перебудова», рух шістдесятників та дисидентів, що наблизило його до автономістичних ідеалів на ґрунті націонал-комунізму. Із відновленням державної незалежності України Я.Калакура у числі перших із середовища

* Палієнко Марина Геннадіївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Т.Шевченка, e-mail: mpalienenko@gmail.com

Гирич Ігор Борисович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського, завідувач відділу джерелознавства нової історії України, e-mail: ihor_hyrych@ukr.net

¹ Ярослав Степанович Калакура: біобібліографічний довідник / Упор. І.Н.Войцехівська, М.Г.Палієнко та ін. – К., 2012. – 159 с.

² Пиріг Р.Я. До 70-річчя від дня народження професора Я.С.Калакури // Український історичний журнал. – 2007. – №5. – С.227–233; Його ж. Щедрі три чверті віку професора Ярослава Калакури // Архіви України. – 2012. – №5. – С.228–234.

радянських істориків дистанціювався від комуністичної ідеології, марксистської методології й долучився до активного відродження національних традицій української історіографії, розвитку архівознавства та археографії.

Понад півстоліття діяльність Я.Калакури пов'язана з Київським університетом ім. Т.Шевченка. Тут він був аспірантом у відомого історика Івана Івановича Шевченка, підготував кандидатську (захистив 1968 р. у Львівському університеті ім. І.Франка), а в 1980 р. – докторську дисертацію, із 1972 р. незмінно працює у виші: заступником директора з навчальної та наукової роботи інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук, у 1980-х рр. – проректором університету з навчальної роботи, директором інституту суспільних наук. У 1994 р. професор Я.Калакура очолив кафедру архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, і саме робота тут (1994–2002 рр. – завідувач, згодом – заслужений професор університету) стала чи не найголовнішим і найбільш плідним періодом у житті Ярослава Степановича як педагога й дослідника у царині методології історичної науки, історіографії, джерелознавства, архівознавства, археографії.

У 1980-х рр. Я.Калакура був одним із небагатьох викладачів, які принципово й послідовно розмовляли українською мовою – із викладачами та студентами, підкреслюючи на посаді освітнього функціонера, що й під час нагінок проти «буржуазних націоналістів» українська мова продовжує зберігати свій державний характер.

Принагідно відзначимо, що Я.Калакура виступив ініціатором укладання угоди про співробітництво університету з Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України (1998 р.), працював за сумісництвом старшим науковим співробітником відділу джерел з історії України ХХ ст., понад 20 років був членом ученої ради інституту та спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій.

За роки активної роботи у спеціалізованій ученій раді академічного Інституту української археографії та джерелознавства Я.Калакура проявив себе як вдумливий критик молодих фахівців, котрі захищали тут свої дисертації. Він завжди був уважним оцінювачем методологічних і теоретичних сторін дисертаційних досліджень, подавав слушні пропозиції для поліпшення представлених до захисту текстів. Безперечно Я.Калакура на сьогодні є авторитетним знавцем наукової джерелознавчої методології, до порад якого незмінно дослуховуються.

Завдяки своїй ерудиції, організаційним здібностям та досвіду Я.Калакура швидко зумів стати лідером архівознавчої кафедри університету, зберегти і примножити традиції своїх попередників – знаних архівістів та джерелознавців Ф.Шевченка, В.Стрельського, В.Замлинського, започаткувати новий етап в її розвитку як багатопрофільного осередку теорії, методології і практики історичної науки, архівознавства, археографії. Я.Калакура ініціював опрацювання сучасної концепції професійної архівної освіти в Україні з урахуванням національних традицій і досвіду європейських держав³, очолив авторські

³ Калакура Я.С. Архівіст третього тисячоліття (модель історика-архівіста очима архівознавчої кафедри Національного університету імені Тараса Шевченка) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – Вип.1: Архів і особа. – К., 1999. – С.37–45.

колективи з підготовки й видання нового покоління університетських підручників з архівознавства та історичного джерелознавства⁴, створив авторський курс лекцій з української історіографії⁵, сформував ділову і доброзичливу атмосферу в колективі. Усе це сприяло зростанню наукового потенціалу кафедри, її методичної роботи, підвищенню авторитету у середовищі однопрофільних кафедр інших університетів України.

Упродовж останнього десятиліття під впливом демократизації, інформатизації та євроінтеграції українського суспільства відбулися суттєві зміни в тематиці наукової творчості та змісті педагогічної діяльності професора Я.Калакура. У центрі його уваги опинилися проблеми цивілізаційного підходу до історії й культури України⁶, ментальності українського народу⁷, методології історіографічного дослідження⁸. Водночас він продовжує плідно досліджувати джерела з історії державності України, руху опору. Йому належить розробка авторського курсу «Менеджмент в архівній справі» та підготовка відповідного опорного конспекту лекцій. Загалом Я.Калакура – автор понад 550 наукових, науково-методичних праць, підручників, навчальних посібників, з яких більше половини побачили світ в умовах незалежності України.

Курс лекцій Я.Калакура «Українська історіографія» став підставовим із вивчення студентським загалом вітчизняної історіографії за останнє тисячоліття. Видавництво «Генеза» готує вже третє видання цієї книжки. Проте вона значно ширше за змістом, ніж звичайний посібник для вищої школи. Як відомо, і нарис «Огляд української історіографії» Д.Дорошенка теж вийшов із курсу лекцій Дмитра Івановича, читаних в Українському вільному університеті у Празі. А судилося йому стати етапним нарисом із національної історіографії, який провів появу державницької школи в українській історичній науці.

Ми не даремно згадали книгу аналогічної тематики Д.Дорошенка, адже у своїй роботі Я.Калакура відштовхується від думок знаного попередника й намагається розширити та поглибити поле історіографічного дослідження, яке через брак можливостей і часу не зміг заповнити один із засновників нової української історіографії. Книга діаспорного вченого вийшла 1923 р. й фіксувала стан наукової дисципліни на свій час. Новітніми для тієї книги були праці В.Липинського та І.Кревецького. Я.Калакура зупиняється на характеристиці історіографії міжвоєнного періоду, залучає великий джерелознавчий матеріал про доробок українських істориків післявоєнного періоду у США та Канаді; порівнює здобутки науки у СРСР та за його межами. Історіографічне

⁴ Архівознавство: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. України / Редкол.: Я.С.Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – 316 с.; 2-ге вид., випр. і доп. / За заг. ред. Я.С.Калакура та І.Б.Матяш. – К., 2002. – 356 с.; Історичне джерелознавство: Підруч. / Кер. авт. кол. Я.С.Калакура. – К., 2002. – 488 с., 2-ге вид., доп. – К., 2017. – 512 с.

⁵ *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2002; 2-ге вид., доп. – К., 2012. – 512 с.

⁶ *Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф.* Українська культура: цивілізаційний вимір. – К., 2015. – 496 с.

⁷ *Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф.* Ментальний вимір української цивілізації. – К., 2017. – 512 с.

⁸ *Калакура Я.С.* Методологія історіографічного дослідження: Наук.-метод. посіб. – К., 2017. – 212 с.

бачення автора цікаво зіставити з відомими нарисами О.Оглоблина, який у 1950-х рр. у США продовжив хронологічно працю Д.Дорошенка⁹.

Я.Калакура представляє новий етап історієписання, який уже давно пережив мислення категоріями традиційного «державництва» й «народництва». Він розглядає нашу історіографію як єдиний безперервний процес, в якому один етап органічно впливав із попереднього, продовжував концептуальні та фактографічні нароби істориків ранніх генерацій. Фахівець відмовився від екстремів тих дослідників, що орієнтуються на традицію публіцистів інтегрального націоналізму й гудили так зване «народництво», у тому числі М.Грушевського, за примарну антидержавність та нібито небажання української самостійності. Продовжуючи цей дискурс і на пізніші часи 1920–1980-х рр. Я.Калакура говорить про тих істориків радянського часу, які дивилися на минуле під кутом зору дореволюційної національної історіографічної схеми й залишалися вірними українській історичній правді.

Я.Калакура гідно пошановує внесок істориків діаспори у вітчизняну історіографію. Добрі й теплі стосунки склалися в нього з головою Українського історичного товариства у США професором Кентського університету Л.Винаром, незмінним редактором єдиного на Заході фахового україномовного журналу «Український історик». Професор Я.Калакура високо оцінював історіографічний внесок часопису в дослідження заборонених у СРСР тем, брав участь у конференціях, організованих УІТ і Л.Винаром у Києві, друкувався у журналі¹⁰.

Систематизуючи концептуальний вимір археографічних студій Я.Калакури, вважаємо за доцільне виокремити низку важливих і ключових положень. *По-перше*, він актуалізував опрацювання теоретико-методологічних засад української археографії, що надзвичайно важливо з погляду її інтеграції у світовий археографічний простір. Дослідник справедливо зазначає, що у сучасних умовах помітно зростає інтерес до історії, теорії та практики археографії, свідченням чого – чималий пласт публікацій із зазначеної тематики, зокрема праці співробітників Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т.Шевченка, а також львівського, дніпровського, запорізького, харківського, чернігівського та інших наукових і навчальних осередків. Їх автори переконливо доводять, що Україна має власні археографічні традиції, які помітно збагачуються в умовах державної незалежності. Я.Калакура одним із перших подав визначення терміна «українська археографія», трактуючи її як спеціальну галузь української історичної науки, тісно пов'язану з філологією, архівознавством, джерелознавством, спеціальними історичними дисциплінами,

⁹ Doroshenko D. A Survey of Ukrainian Historiography. Supplement: Ukrainian Historiography, 1917–1956 by Olexander Ohloblyn // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – Vol.V–VI. – New York, 1957 (перевид.: *Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956* / Пер. з англ. – К., 2003).

¹⁰ *Калакура Я.* Вклад «Українського історика» в розвиток національної історіографічної школи // *Український історик*. – 1994. – №1/4. – С.12–15; *Його ж.* Джерелознавство в дослідницькій діяльності Українського історичного товариства // Там само. – 1995. – №1/4. – С.53–56.

що займається опрацюванням історичних, теоретичних, методологічних засад виявлення, відбору, вивчення, підготовки до публікації й оприлюдненням документальних та інших інформаційних ресурсів із метою дедалі ширшого їх залучення до фахових досліджень, використання в науковій, навчальній, культурно-просвітницькій і виховній діяльності¹¹.

Запропоноване визначення акцентує увагу на тому, що українська археологія – не просто наукова й навчальна дисципліна, а спеціальна галузь знань, одна з ключових підсистем історичної науки, до функцій якої входить вивчення історії археології, теорії та практики археологічної справи, методології, методики, техніки археологічної роботи, узагальнення її досвіду, включаючи підготовку археологів. Статус спеціальної надає їй специфічний предмет та об'єкт пізнання й функції, дослідницькі методи, засоби. Що ж стосується такого дискусійного питання, як критерії «українськості» археології, то фахівець обґрунтовує їх, виходячи з подібності до критеріїв національного архівознавства¹² й виділяючи наступні ознаки:

а) Історія та самобутні традиції української археології невіддільні від етногенезу українського народу, розвитку науки й культури. Таким чином, усе, що відбувалося в археології впродовж історії України, має український етнонім.

б) Належність археологів до українського етносу, їх відповідна самоідентифікація, походження діячів з українських теренів або тривала робота та прихильне ставлення до української археологічної справи. У даному контексті йдеться не лише про українське походження, але й про органічний зв'язок археологів з українськими теренами, їх тривалу роботу в Україні, прихильне та зацікавлене ставлення до вивчення, видання пам'яток української історії.

в) Домінування в едиційній практиці археологів документів і матеріалів, що мають українське походження та відповідне змістове наповнення.

г) Бажання археологів максимально прислужитися українському народу, його національному проекту.

ґ) Упізнаваність української археології у світі завдяки презентації опублікованих документів з етнічним забарвленням за рубежом, участі археологів України в міжнародних конференціях, міжнародному співробітництві. Це дуже важливо для формування міжнародного статусу вітчизняної археології. Що ж стосується сучасності, то пріоритетним критерієм тут виступає українське громадянство.

Хоч названі критерії доволі умовні, усе ж вони дають змогу ширше залучити до надбань української археології все те, що пов'язане з її розвитком у минулому та у сучасних умовах.

По-друге, дослідник дещо по-новому підходить до аналізу структури української археології, котра, як і археологія загалом, включає два основних

¹¹ Калакура Я. Історичні та теоретико-методологічні засади української археології // З любов'ю до народів: Ювілейний збірник на пошану чл.-кор. НАН України В.І.Наулка з нагоди 80-річчя від дня народження. – К., 2013. – С.63.

¹² Калакура Я.С. Українське архівознавство: критерії національного // Студії з архівознавства та документознавства. – Вип.22/23. – К., 2015. – С.17–20.

структурних компоненти: прикладний, теоретичний. Ці складові перебувають у тісній взаємодії й відіграють важливу роль у реалізації її ключових функцій: практична (або прикладна) безпосередньо веде пошук, виявлення, вивчення, описування, публікацію пам'яток, а теоретична (або наукова) опрацьовує принципи, методи, способи опублікування пам'яток. Зазвичай в археографії виділяють три її різновиди: а) «польову», що займається пошуком, збиранням і відбором писемних пам'яток; б) камеральну, тобто ту, що веде вивчення пам'яток, описує їх; в) едиційну, яка здійснює публікацію документів. Така класифікація витримала перевірку часом, її підтримують сучасні археографи, зокрема Г.Боряк, Л.Дубровіна та ін. Я.Калакура виокремив четверту різновидність – історичну й теоретико-методологічну археографію, без якої, на його думку, археографія не могла б функціонувати як наука та навчальна дисципліна.

По-третє, характеризуючи археографію як органічну єдність історії, теорії і практики, дослідник звертає увагу на її межовий, міждисциплінарний характер, нерозривний зв'язок з історією та історіографією, філологією, джерелознавством, архівознавством, документознавством, низкою спеціальних дисциплін, зокрема текстологією, дипломатикою, герменевтикою, геральдиком, палеографією та ін. Археографія, як й інші галузі історичної науки та спеціальні історичні дисципліни, відіграє інтегративну функцію стосовно інших наук, насамперед гуманітарного циклу¹³.

По-четверте, варті уваги сучасні підходи Я.Калакури до визначення предмета, об'єкта, дослідницьких методів, функцій, завдань археографії, завдяки котрим вона відрізняється від інших науково-практичних сегментів знань і виступає як окрема наукова галузь. Формулюючи предмет української археографії, він наголошує, що його складають провідні тенденції самого пізнання процесу пошуку, виявлення, дослідження, описування та публікації документів і пам'яток як писемних, так і електронних, та виведення на цій основі певних закономірностей розвитку археографії, її теорії, практики, взаємодії з іншими галузями знань. Крім того, кожному рівню й різновиду археографії властиві свої закономірності, які виводяться зі специфіки їх об'єкту, процесу підготовки та вироблення «кінцевого продукту» – публікації документів і пам'яток на паперових чи електронних носіях.

До об'єктів української археографії фахівець відносить документи на рукописному, друкованому або електронному носіях інформації, а також різновиди їх публікації. Виступаючи в ролі об'єкта, документ постає в кількох іпостасях: а) як результат діяльності його творця/творців; б) як предмет археографічної техніки та археографічного дослідження; в) як продукт публікації тощо. У цьому зв'язку слушною видається думка про те, що взяті у сукупності археографічні публікації, здійснені в нашій країні та в українській діаспорі, складають археографічний фонд України, невіддільний від національного архівного фонду¹⁴.

¹³ Калакура Я. Інтегративна функція спеціальних історичних дисциплін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Ч.26/27. – К., 2015. – С.407–419.

¹⁴ Там само. – С.63–64.

По-н'яте, із предмету та об'єктів української археографії дослідник виводить особливості її завдань та функцій, відповідно до яких археографія покликана: а) з'ясувати витoki, зародження й етапи свого розвитку як науки, навчальної дисципліни та археографічної практики, узагальнювати набутий досвід, прогнозувати перспективи археографічних досліджень і програмувати археографічні видання; б) опрацьовувати теорію та методологію археографічної науки і практики, сприяти вдосконаленню методів, способів і засобів виявлення, дослідження, описування та публікації документів; в) впливати на підготовку фахівців з археографії, архівознавства, джерелознавства та ін.

Видається логічною запропонована істориком систематизація та виокремлення ключових функцій української археографії: а) евристична, яка спрямована на пошук і виявлення пам'яток, на приріст археографічних знань та відомостей про археографічні ресурси України; б) пізнавальна, що акумулює предмет та об'єкт археографічної теорії і практики; археографія охоплює не лише пізнання пам'яток, але й наукових і теоретичних засад їх оприлюднення; в) методологічна функція спрямована на критичне осмислення й відбір методологічних принципів (правил) дослідження, способів описування та публікації документів; вивчення археографії сприяє заглибленню в наукову лабораторію провідних вітчизняних і зарубіжних археографів, осягненню та творчому застосуванню їхнього досвіду; г) видавничо-інформаційна – одна з основних функцій археографії, покликана забезпечити донесення документів до потреб суспільства шляхом їх оприлюднення та поширення; ґ) світоглядно-виховна, яка допомагає активно впливати своїм ідейно-виховним потенціалом, носіями історичної й національної пам'яті на формування наукового світогляду та виховання як нових генерацій археографів, так і широких верств населення, що долучається до ознайомлення з виявленими й опублікованими пам'ятками. До цих традиційних функцій Я.Калакура додає антропологічну, оскільки археографія – наука не лише про документальні, але й людські ресурси України. За кожним виявленим та опублікованим документом стоять люди, їх творці, дослідники, видавці. Історичні пам'ятки містять колосальну інформацію про представників різних поколінь українського народу, борців за національне визволення та власну державу, діячів науки, освіти, культури й мистецтва, трудівників промисловості, сільського господарства, соціальної сфери, полководців і воїнів¹⁵.

По-шосте, значне місце у студіях Я.Калакури відводиться розгляду методологічного підґрунтя археографії як спеціальної галузі історичної науки, тобто її основоположним принципам і дослідницьким методам. Ідеться про принципи (правила) історизму, наукової об'єктивності, системності, усебічності, спадкоємності та ін. Водночас він зазначає, що ці універсальні засади мають свою специфіку, зумовлену особливостями теоретичної і прикладної археографії. Наприклад, принцип історизму вимагає забезпечити аналіз конкретно-історичної ситуації, в якій створювався документ, вивчення його долі у процесі виконання службових та інших функцій. Принцип системності забезпечує

¹⁵ Калакура Я. Інтегративна функція спеціальних історичних дисциплін. – С.64–65.

органічність пізнання документа й цілісність тексту, взаємодії всіх його складових. Принцип об'єктивності застерігає археографа від упередженого ставлення до документа та підготовки його до опублікування, урахування всіх факторів, які впливали на створення пам'ятки, її подальшу долю. Оскільки археографічну публікацію супроводжує підготовка коментарів, то тут важливо дотримуватися ще одного принципу – виявлення фальсифікацій і відповідне спростування хибних тверджень або спотворень. На археографію, як на міждисциплінарну галузь знань, поширюються методологічні принципи й інших, суміжних наук, зокрема правила створення текстів, що є пріоритетними для філології. Водночас зауважимо, що, на переконання історика, дотримання вказаних принципів обов'язкове на всіх етапах пошуку, виявлення, відбору, дослідження, описування й публікації документа, виступає гарантом науковості археографічних студій.

Сказане стосується й дослідницьких методів археографії. Поряд із загальними методами аналізу та синтезу, доказування (індуктивним і дедуктивним), історико-хронологічним, типологізацією, класифікацією, системно-структурним, проблемно-ситуаційним автор привернув увагу до міждисциплінарних методів в археографії, а також до домінуючої ролі методів герменевтики, текстології, наукової реконструкції та інтерпретації текстів.

По-сьоме, Я.Калакура, як професійний історіограф, не оминув і питання періодизації історії української археографії¹⁶, яка має давню та самобутню минуле. Дослідник підкреслює, що вона формувалася на європейській археографічній традиції як у складі Речі Посполитої, а згодом Австро-Угорщини, так і в межах Російської імперії, а в історії її розвитку можна умовно виділити щонайменше п'ять періодів. Перший дослідник обмежує серединою XVIII – першою третиною XIX ст. та пов'язує його з початком колекціонування антикварних пам'яток. Представлений він діяльністю гуртка «петербурзьких малоросів», зокрема В.Рубана. Гуртківці вели пошук староукраїнських та козацьких літописів, інших старожитностей. Так, Ф.Туманський віднайшов і видрукував білоцерківський універсал Б.Хмельницького 1648 р., скорочений варіант літопису Г.Граб'янки, а також деякі матеріали, що стосувалися Ф.Прокоповича, І.Мазепи та інших відомих діячів. Помітний внесок в українську археографію відводить фахівець і М.Бантисеві-Каменському. У межах цього періоду зародилася так звана «журнальна археографія». Вагому роль у публікації джерельних пам'яток з української минувшини відіграли харківські журнали та альманахи.

Другий період (із середини XIX ст. – до 1917 р.) дослідник пов'язує з інституціалізацією української археографії зусиллями Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при київському, подільському та волинському генерал-губернаторові (Київська археографічна комісія) й Археографічній комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові, а також істориків зі Львівського, Харківського, Київського, Одеського та Чернівецького університетів. Плідну пошукову, дослідницьку та видавничу археографічну роботу розгорнули губернські

¹⁶ Калакура Я. Історичні та теоретико-методологічні засади української археографії. – С.59–67.

вчені архівні комісії: Волинська, Катеринославська, Київська, Полтавська, Таврійська, Херсонська, Чернігівська. У 1888 р. В.Антонович та М.Драгоманов оприлюднили «Збірник літописів, які стосуються історії Південної та Західної Русі». Традиції журнальної археографії продовжила «Киевская старина».

Третій період розвитку вітчизняної археографії започаткувала Українська революція 1917–1921 рр. За інерцією він тривав по суті до початку 1930-х рр., допоки в УСРР реалізовувалася політика українізації. У цей період археографія набула академічного характеру, розвивалася під егідою УАН–ВУАН та Українського наукового товариства. До 1921 р. продовжувалася діяльність Тимчасової комісії з розбору давніх актів, трансформованої в Київську археографічну комісію. У 1921 р. на спільному засіданні було створено єдину інституцію під назвою Археографічна комісія ВУАН, члени якої В.Барвінський, М.Горбань, О.Оглоблин, В.Романовський та інші доклали в різний час багато зусиль для опрацювання теорії, методології й наукових засад видання документів, підготували низку камеральних довідників і покажчиків архівів. Саме навколо цих постатей, а також М.Грушевського, формувалася українська школа камеральної археографії. Однак, по мірі згортання політики українізації, ліквідації наукових установ історико-національного та етнографічного спрямування й насадження сталінського тоталітаризму у суспільстві, догматизму в історичній науці археографічну роботу в УСРР було переобтяжено виданням творів К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна, Й.Сталіна, документів ВКП(б). За таких умов центр археографічних студій перенісся до зарубіжних українських осередків.

Характеризуючи четвертий період (друга третина 1930-х – 1980-ті рр.), дослідник наголошує, що в археографії в УРСР домінували радянські принципи відбору та публікації пам'яток, які базувалися на «партійно-класових підходах» до історії та ідеологічних засадах її інтерпретації. За звинуваченнями в «українському буржуазному націоналізмі» було розгромлено археографічні комісії ВУАН та Центрального архівного управління, припинено діяльність наукових установ, керованих М.Грушевським, гуртка В.Романовського, ліквідовано осередки Д.Багалія й В.Веретенникова. Представники української археографічної науки та практики зазнали переслідувань і репресій, а самі видання – серйозних деформацій і спотворень.

Крім того, у межах цього періоду Я.Калакура виокремлює декілька специфічних етапів, зумовлених особливостями воєнного часу, умовами хрущовської «відлиги» та горбачовської «перебудови», що відкривали можливості, хоч і обмежені, для розгортання археографічних досліджень, пошукової та видавничої діяльності. У 1944 р. в Київському державному університеті ім. Т.Шевченка було засновано архівознавчу кафедру й запроваджено викладання археографії на відповідному відділенні історичного факультету (Ф.Шевченко, В.Стрельський, С.Яковлев, А.Введенський, М.Варшавчик та ін.). На рубежі 1950–1960-х рр. з участю професійних археографів почалося відродження археографічних осередків, які діяли й у 1970–1980-ті рр. при державних архівах. У Києві лідерами археографічно-джерелознавчої праці були Ф.Шевченко, І.Бутич, Л.Проценко, Л.Гісцова, Л.Дубровіна, А.Кентій; Львові – І.Крип'якевич, О.Купчинський, О.Мацюк, І. та Г. Сварники, Я.Кісь, Я.Дашкевич; Дніпропетровську – М.Ковальський,

Г.Швидько, Ю.Мицик, О.Журба. У 1987 р. відновила свою діяльність Археографічна комісія АН УРСР. Водночас Я.Калакура підкреслює, що національні традиції вітчизняної археографії зберігалися та примножувалися завдяки представникам української діаспори, насамперед НТШ, УВАН та УІТ.

Початок принципово нового, п'ятого, періоду української археографії дослідник цілком правомірно пов'язує з відновленням суверенітету та проголошенням державної незалежності України. Знаковою подією стала реорганізація в 1990 р. діяльності Археографічної комісії та її трансформування в Інститут української археографії (з 1995 р. – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України). Ця інституція сприяла розгортанню науково-теоретичних досліджень та цілеспрямованої видавничої діяльності у співпраці та архівними установами. Було започатковано такі видавничі серії, як «Пам'ятки українського літописання», «Актові джерела», «Пам'ятки політично-правової культури України», «Пам'ятки української мови», «Джерела з історії української культури», «Джерела з історії українського козацтва», «Етнографічно-фольклорна спадщина», «Епістолярна спадщина», «Мемуари. Щоденники», «Старожитності Південної України» та ін. Величезну роль у налагодженні роботи інституту відіграв один із його фундаторів і багаторічний директор член-кореспондент НАН України П.Сохань, а також співробітники Г.Боряк, Я.Дашкевич, В.Кравченко, О.Маврін, Н.Миронець, Ю.Мицик, В.Наулко, Ю.Пінчук, О.Пріцак та ін.

Велику активність щодо виявлення й публікації документальних свідчень, листів, мемуарів, спогадів, щоденників проявляють співробітники всіх відділів Інституту української археографії та джерелознавства, зокрема В.Брехуненко, Д.Бурім, І.Верба, І.Гирич, М.Ковальчук, В.Кравченко, О.Павлюченко, С.Панькова, В.Піскун, І.Преловська, В.Старков, І.Старовойтенко, Т.Себта, В.Ульяновський, Я.Федорук, Ю.Черченко та ін. Співробітники інституту оприлюднили понад 700 археографічних публікацій, серед яких – видання літописних та інших писемних пам'яток, збірники документів, науково-інформаційні праці, монографії, методичні розробки. До числа знакових історик відносить багатотомну «Історію України-Руси» М.Грушевського, перевидання в Україні (спільно з НТШ в Європі) «Енциклопедії українознавства», «Архів Коша Нової Січі: Корпус документів 1734–1775 рр.», «Літопис УПА: Нова серія», а також «Альбоми» Де-ля-Фліза, «Требник» Петра Могили, Литовську (Волинську) метрику, описи Харківського та Київського намісництв, описи Лівобережної України та ін. Інститут видає «Український археографічний щорічник», «Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів» – профільні наукові збірники статей і матеріалів із проблем археографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін.

По-восьме, на тлі запропонованої періодизації історії української археографії Я.Калакура окремо розглядає роль її фундаторів, зокрема професорів Університету св. Володимира¹⁷, сформованої в його стінах наукової школи

¹⁷ Калакура Я. Фундатори української археографії // Загартована історією: Ювілейний збірник на пошану проф. Н.І.Миронець з нагоди 80-річчя від дня народження. – К., 2013. – С.47–60; *Його ж.* Вчені Університету св. Володимира як фундатори української археографії // Київська археографічна комісія в історії українського національного відродження. – К., 2015. – С.38–47.

історичного джерелознавства, архівознавства та археографії, а також значення закладених нею традицій для сучасного розвитку архівознавства й археографії в Київському національному університеті ім. Т.Шевченка¹⁸. Зі врахуванням праць О.Журби¹⁹, Г.Папакіна²⁰ та інших автор продовжує власні студії у цій царині, наголошуючи на ролі М.Максимовича, М.Костомарова, усіх головних редакторів Київської археографічної комісії, зокрема професорів Київського університету М.Іванишева, В.Антоновича, М.Владимирського-Буданова, М.Ясинського, а також визначних істориків-археографів О.Левицького, М.Грушевського, І.Новицького, Ф. та С. Терновських, М.Стороженка, С.Голубева та ін.

По-дев'яте, маючи значний особистий досвід науково-педагогічної та практичної діяльності в галузі архівознавства й археографії, Я.Калакура заострює увагу на необхідності подальшого поліпшення підготовки кадрів археографів. Він апелює до надбань університетської архівознавчої кафедри²¹, її багаторічної плідної співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, з однопрофільними кафедрами інших вишів, спрямованої на підготовку нової генерації українських археографів, спроможних продовжити збагачення національних археографічних традицій і забезпечити публікацію унікальних джерельних свідчень з історії України, включаючи й перевидання окремих раритетів, оприлюднених у другій половині XIX – на початку XX ст.

Нарешті, *по-десяте*, археографічні студії Я.Калакури важливі й з погляду сучасних завдань деколонізації, декомунізації та знеросійщення української археографії (як й інших галузей історичної науки)²². Аналізуючи вітчизняну пострадянську археографію, історик указує на живучість «синдрому комунізації архівної справи й археографії», симптоми якого не відмерли автоматично разом із крахом тоталітарної системи, а проявили властивість успадковуватись і передаватись як новим поколінням архівістів та археографів, так і владі в її архівно-археографічній політиці. Чимало ознак цього синдрому, головними з яких були стереотип «другорядності» архівної та археографічної справи,

¹⁸ Калакура Я.С. Археографічна школа Університету св. Володимира // Український археографічний щорічник. – Вип.16/17. – К., 2013. – С.240–255; *Його ж.* Наукова школа архівістів та археографів Університету св. Володимира // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка: Історія. – Вип.5. – К., 2013. – С.25–30.

¹⁹ Журба О.І. Київська археографічна комісія: 1843–1921: Нарис історії та діяльності. – К., 1993; *Його ж.* Становлення української історіографії: люди, ідеї, інституції. – Дніпропетровськ, 2003.

²⁰ Папакін Г.В. Традиції Київської археографічної комісії у діяльності Архівної комісії Укрцентрархіву // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, 18–21 жовтня 1993 р.). – К., 1997. – С.123–136; *Його ж.* Теоретичні питання української археографії у діяльності Археографічної комісії ЦАУ УСРР // Студії з архівної справи та документознавства. – Вип.3. – К., 1998. – С.72–73.

²¹ Калакура Я.С. Сучасні підходи до підготовки архівознавців у Київському університеті імені Тараса Шевченка // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні. – К., 1996. – С.12–15; *Його ж.* Архівна освіта в Україні очима керівника університетської кафедри // Архіви України. – 2002. – №3. – С.133–143; *Його ж.* Архівознавчий осередок Шевченкового університету // Там само. – 2008. – №1/2. – С.158–170; *Його ж.* Архівознавство в контексті міждисциплінарних зв'язків // Студії з архівної справи та документознавства. – Вип.17. – К., 2009. – С.24–29.

²² Калакура Я.С. Пострадянське архівознавство в Україні: декомунізація і тенденції розвитку // Сумський історико-архівний журнал. – Вип. XXVI. – Суми, 2016. – С.5–15.

пріоритет ідеології й політики над науковістю, звичка ставити політичну доцільність вище історичної правди та архівних документів, усе ще циркулюють у сучасній археографічній практиці. У цьому зв'язку фахівець підтримує праці дослідників, спрямовані на викриття злочинів комуністичного режиму, на руйнування і спростування радянської міфології, на доведення неспроможності спроб їх симпатиків видати крах комунізму як фатальне «викривлення» ідеї або як результат «підривної діяльності Заходу». Він зазначає, що ностальгію за «радянським проектом» усіяло підживлюють ідеологи «російського світу» та їх прислужники в Україні. Ось чому необхідно, з одного боку, підвищувати методологічну зрілість українських архівознавців та археографів, повніше використовувати зарубіжний досвід, зокрема Польщі, Латвії, Литви, Естонії, Словаччини, Чехії та інших країн, які швидше позбулися рудиментів комунізму, а з іншого – глибше досліджувати на особистісному рівні психологічні аспекти творчого процесу різних поколінь у тоталітарну добу. Одна з проблем деяких сучасних архівознавців та археографів, у тому числі молодшої генерації, полягає в невизначеності й конфлікті кількох методологій, в їх «плаванні» між залишками радянського нормування та постмодерністськими підходами до методології. Відповідаючи на суспільні виклики, зумовлені російською анексією Криму, гібридною війною проти України, яка має у своєму змісті й війну історичних пам'ятей, дуже важливо формувати у членів українського археографічного співтовариства почуття громадянської відповідальності та патріотизму.

Такими видаються основні надбання професора Я.Калакури в галузі археографічних студій. До сказаного слід додати, що, будучи членом громадської ради при Державній архівній службі України, він активно відстоює розширення прав дослідників на вільний доступ до архівної інформації, децентралізацію, демократизацію та декомунізацію системи архівних установ. І загалом постійно тримає руку на пульсі сучасної епохи, виступаючи з новаторськими працями, актуальними доповідями на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, привертає увагу громадськості до розв'язання гострих проблем у сфері національної науки, освіти та культури.

The article analyses the professor Ya.Kalakura's contribution to the research of theoretical and methodological problems of archaeography, his approaches to the concept of the Ukrainian archaeography's definition. It is also considered the researches' publications on the history of Kyiv Archaeographic Commission, the formation of St. Volodymyr University's archaeographic school as well as the development of archaeographic studies in Ukraine nowadays.

Keywords: *Ya.Kalakura, archaeography, history of Ukraine, Ukrainian archaeography, methodology, archaeographic school.*

